

Fig. 3. Icoana Sf. Dumitru și Sf. Nicolae de la Mărginenii de Jos.

(fig. 2) ne-a uimit prin identitatea cu panoul mural (fig. 3) de pe peretele de nord al bisericii din Mărginenii de Jos (La Pucheni el este mult simplificat, dar în esență rămâne același). Ușile împărătești cu figura juvenilă a îngerului sau figura sfătoasă a unui unchiș ca Sf. Nicolae (fig. 3), medalioanele celor 12 apostoli și scena Cinei de taină, trădează trăsăturile penelului grigorescian.

Portretul spiritualizat și în același timp uman al Sf. mucenic Mina (fig. 4) din absida nordică sau chiar chipul adolescentin al Sf. Dimitrie (fig. 3), care ne amintește de însuși tânărul „zugrav”, ne duce cu gândul la afirmația lui Vlahuță în legătură cu modelele vii pe care pictorul le folosea în zugrăvirea chipurilor de sfinți: „Sfinții lui Grigorescu sînt vii, omenește vii, și destul de sfinți prin expresia de bunătate, de îndurare și de evlavie pe care pictorul a știut să le-o dea, fără să-i desfigureze, fără să-i bizantinizeze prea mult, înțelegînd instinctiv că un sentiment ceresc nu poate fi decît a înfrumuseța o figură omenească. De altfel, încă de pe atunci (e vorba tocmai de epoca Agapiei — n. n.) el nu lucra decît avînd înaintea lui un model viu, care să-i dea figura și atitudinea cerută”⁴. Desigur că și aici la Mărginenii de Jos, Grigorescu a luat modele din sat pe care le-a imortalizat sub chipul unor sfinți.

Biserica a suferit reparații exterioare în 1935 și apoi unele remedieri ale avariilor provocate de cutremurul din 1940. Dintr-o neglijență de neiertat, în 1954, un incendiu îi mistuie acoperișul, afumînd și deteriorînd pictura. Tîmpla și icoanele sînt însă salvate de locuitori. Neglijența persistă însă și azi. Deși parohia a fost sesizată de Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Prahova asupra valorii picturilor și a necesității restaurării lor cu mare grijă, o sumedenie de scînduri se reazemă direct de portretele cititorilor, iar vandalismul cu care s-a procedat, la introducerea luminii electrice, cînd au fost deteriorate porțiuni de pictură pentru a îngropa firul, denotă lipsa de responsabilitate a celor care au condus sau au urmărit lucrările.

În sprijinul tezei noastre asupra paternității picturii murale a bisericii din Mărginenii de Jos vine și declarația preotului Popescu din localitate, care afirmă că fostul paroh din Pucheni, Grigore Moisescu, i-ar fi mărturisit că Ana, soția lui Iorgu Niculescu

⁴ Alexandru Vlahuță, *Pictorul Nicolae Grigorescu*, Ed. tineretului, București, 1969, p. 14.

(recăsătorită cu Theodor Aman), i-a confirmat pe vremuri acest lucru.

Rămîne însă o întrebare: cînd a fost pictată biserica din Mărginenii de Jos? Înaintea celei de la Pucheni, în același timp cu aceasta, sau ea este „cea din urmă biserica pictată de Grigorescu”? Rămîne ca cercetări ulterioare să-și spună cuvîntul.

Un Grigorescu necunoscut pînă astăzi vine să îmbogățească tezaurul lăsat de pictor în această Prahovă în care a poposit adesea și în care se așează definitiv la bătrînețe. Descoperirea unei lucrări de Grigorescu inedite, în Prahova, nealterată de alte intervenții (ca în cazul Puchenilor), la Mărginenii de Jos întregeste imaginea conturată deja a operei de muralist a marelui pictor.

Fig. 4. Sf. Mucenic Mina de la Mărginenii de Jos.

Notă asupra misiunii efectuate în România între 13—20 iulie 1973

ÎNTOCMIT DE PAOLO MORA, restaurator șef, LAURA SBORDONI MORA, prim-restaurator LA ISTITUTO CENTRALE DEL RESTAURO, PAUL PHILIPPOT, director, CENTRUL INTERNAȚIONAL PENTRU CONSERVARE, ROMA

1. Picturile murale de la biserica fostei mănăstiri Humor.

Fixarea tencuielii

Formula pusă la punct pentru fixarea tencuielii poate fi considerată pe deplin satisfăcătoare; fixarea tencuielii nu pune deci probleme de metodă și poate fi asigurată, pretutindeni unde apare, de echipa de specialiști români.

Exfolierea peliculei de culoare în pridvor

Exfolierea peliculei de culoare în pridvor pune o problemă delicată de fixare. Sugerăm să se procedeze în modul următor:

— să se înmoaie stratul pictural desprins cu un amestec de apă și alcool cu scopul de a pregăti pătrunderea fixatorului;

— fixarea cu Primal diluat cu apă, cu ajutorul unei pensule;

— asigurarea aderenței peliculei de culoare prin presarea cu o spatulă metalică udată. Această operație este foarte delicată pentru că trebuie evitată deplasarea bucățelelor de pictură desprinse. De aceea, este esențial ca spatula să fie udată înainte de a fi aplicată.

Incercarea de a fixa pelicula de culoare pe pereții de nord și sud

Aici este important de-a face o încercare de fixare, cu grijă documentată, pe o bandă largă de 1 m întinsă pe toată înălțimea zidului, cu scopul de a prezenta diferite grade de expunere la intemperii. Banda trebuie să fie foarte net delimitată pentru a permite comparația între suprafața tratată și cea netratată. Se va avea în vedere ca delimitarea să taie zone de aceeași culoare pentru a favoriza comparația.

Incercarea de fixare ar trebui făcută cu Paraloid B 72 în soluție de 40%.

Ar fi interesant, de asemenea, de-a face pe pereții de nord și sud două teste adiacente, pe cîte o suprafață de 50×50 cm, una cu Paraloid, cealaltă cu caseină, pentru a compara efectele celor două produse. Operația ar trebui făcută înainte de începerea iernii pentru a putea dispune de un an întreg pentru test.

Curățirea

Lucrările de curățire executate de specialiștii români în camera mormintelor și în pro-naos au fost conduse cu multă prudență și pictura prezintă o unitate perfectă din punct de vedere estetic. Precauția luată pentru a păstra o marjă de rezervă — permițînd de a împinge curățirea mai departe decît e necesar — este foarte importantă pentru a putea asigura unitatea prezentării picturii în ansamblul bisericii. În consecință, trebuie avute în vedere anume corecții de curățire care vor fi necesare în momentul în care va fi redată ansamblului bisericii luminozitatea sa normală, foarte diferită de condițiile în care trebuie să lucreze restauratorii, care, pe de altă parte, nu vād niciodată, în timpul lucrului, decît zona asupra căreia operează. În același timp, trebuie remarcat deja că lucrul a fost executat cu o mare regularitate.

Pentru a evita atît cît este posibil riscurile abraziunii, sugerăm a se curăța cu apă peste tot unde culoarea suportă, excluzînd mai ales roșurile și galbenurile foarte sensibile. Curățirea cu apă lasă, mai mult decît guma, o „anvelopă” subțire de patină pe pictură.

2. Lupta împotriva umidității

Generalități

Lupta împotriva umidității ca principală cauză a alterărilor trebuie să aibă prioritate.

La mai multe monumente ar fi bine să fie îndepărtate adaosurile de ciment din soclul zidurilor ca și trotuarele de piatră amenajate în jurul clădirilor, care contribuie la menținerea în sol a unei umidități care tînde să pătrundă în ziduri prin capilaritate.

În aceleași locuri ar trebui studiată posibilitatea de a instala un sistem de drenaj care să țină cont de dificultățile cauzate de zăpadă și ploaie, care nu pot în nici un caz să fie lăsate să se adune în rigolă. Este vorba aici de activitatea unui specialist.

Tismana

Aceste observații se aplică mai cu seamă în cazul particular al bisericii mănăstirii Tismana, unde, de altfel, vor trebui refăcute tencuielile zidurilor pentru a proteja piatra de urmările eflorescențelor sărurilor în timpul scării apei de capilaritate. Aspectul pe care îl va avea tencuiala va trebui să se bazeze pe un studiu atent al vechilor tencuieli, cu diferențele din punctul de vedere al culorii, texturii, grosimii și compoziției. O parte din tencuiala originală, acoperită de pictură, se păstrează deasupra ușii de intrare. Evident, va

fi posibil să se refere și la tencuielile altor monumente de același stil din regiune, care și-au păstrat tencuiala originară.

3. Crearea unui laborator

Acțiunea întreprinsă de Direcția monumentelor istorice și de artă pentru salvarea picturilor murale ar fi întărită prin crearea unui laborator central în București și a unui atelier local la Suceava. În timp ce laboratorul central se va ocupa de problemele speciale din diversele domenii ale conservării — și nu numai de picturile murale — atelierul local va asigura controlul regulat și va răspunde de solicitările imediate de întreținere și urgență. În această ordine de idei, lui îi va reveni sarcina instalării, într-o biserică în funcțiune, a unor termohigrografe — unul la interior și altul la exterior — ale căror măsurători vor fi notate pe parcursul unui an întreg. Aceste date vor fi prețioase pentru stabilirea mecanismului precis al umidității ca o cauză a alterării tencuielilor și picturilor pentru orientarea mai eficientă a intervențiilor.

În acest context, dorim să subliniem încă o dată importanța caracterului interdisciplinar al conservării și utilitatea unei formații de bază, comună pentru diferitele specialități interesate.

Este pentru noi un motiv de mare satisfacție faptul de a vedea constituindu-se, în cadrul Direcției monumentelor istorice și de artă, o secție de conservare a picturilor murale care, încă de pe acum, este în măsură să înfrunte problemele cele mai urgente și care promite să se dezvolte rapid, astfel încât să răspundă exigențelor considerabile ale bogatului patrimoniu de picturi murale ale României.

4. Restaurarea ruinelor

Restaurarea vestigiilor arheologice ca Tropaem Traiani de la Adamclisi sau cetatea Sucevei trebuie, credem, privită în lumina aceluiași principii fundamentale comune și pentru alte categorii de bunuri culturale. Valoarea esențială este de a salva *autenticitatea obiectului*. Orice reconstrucție, dincolo de integrarea lacunelor limitate, cerute de pura conservare a monumentului, nu poate decât să falsifice monumentul, atât din punct de vedere istoric cât și din punct de vedere artistic. Pe de altă parte, în cazuri ca cele considerate, aspectul primar al monumentului nu poate fi cunoscut decât într-un mod conjectural. Cel mai bun mod de a vizualiza, în starea actuală a cunoștințelor noastre, fără a compromite autenticitatea monumentului, este de a recurge la machete, expuse într-un muzeu al locului ca un fel de introducere pentru vizitatori, care vor aprecia foarte bine valoarea sugestivă proprie ruinei.

Sesiunea anuală de comunicări științifice a D.M.I.A.

TEREZA SINIGALIA

În zilele de 14—16 mai 1974 a avut loc Sesiunea anuală de comunicări a D.M.I.A. Prestigioasă manifestare științifică, sesiunea a înfruntat un foarte mare număr de comunicări. Susținute aproape în exclusivitate de arheologii, arhitecții și cercetătorii Direcției, confrunțați cu o problematică variată, comunicările

au oglindit multitudinea și diversitatea preocupărilor specialiștilor instituției care, prin specificul activității sale, realizează interdependența dintre cercetarea multidisciplinară a monumentului, restaurarea și punerea în valoare a acestuia.

Ca o noutate tematică în cadrul sesiunilor D.M.I.A. au fost prezentate rezultatele unor cercetări cu caracter tehnic. De o mare importanță practică în activitatea de restaurare se dovedesc a fi cercetările asupra mortarelor vechi și asupra posibilității utilizării numai a formulor bazate pe mortare de var (Tatiana Pogonat, *Cîteva considerații asupra mortarelor folosite în restaurarea monumentelor istorice și de artă*; Alex. Dobriceanu, *Tencuieli exterioare specifice la monumente. Cauzele principale care le impun și tehnica lor de execuție*). Un interes deosebit a suscitat comunicarea ing. Dumitru Pîrsoveanu, *Studiu privind protejarea picturii bisericii Voroneț împotriva vîntului și zăpezii*, ale cărui soluții, confruntate deja în cadrul unei întîlniri științifice internaționale au primit girul valabilității teoretice prin identitatea unor rezultate obținute în părți diferite ale lumii. Tot tehnică, dar de un caracter mai aparte a apărut comunicarea pictorului restaurator Gheorghe Ciobanu: *Din problematica decapărilor de pictură în ulei suprapusă peste frescă*.

Ca de obicei, cercetările arheologice și-au adus un aport substanțial — atât ca număr de comunicări cât și ca rezultate — în cadrul sesiunii. Descoperirea prin cercetare arheologică a unui „osuar” pe întreaga lungime a altarului și naosului bisericii din Războieni (comunicare Gh. I. Cantacuzino) a confirmat știrea din *Cronica* lui Grigore Ureche despre reînhumarea, în biserică ridicată de Ștefan cel Mare, a celor căzuți în 1476 în bătălia de la Valea Albă. Comunicarea prezentînd rezultatele cercetării de la fosta mănăstire Cotmeana (Lia și Adrian Bătrîna) vine să îmbogățească cunoștințele noastre nu numai asupra planului și structurii valorosului monument de mult cunoscut, ci și istoria arhitecturii prin descoperirea unei biserici anterioare, de plan triconc pe locul celei actuale. Cercetătorii au stabilit și existența unui pridvor deschis cu un turn clopotniță — ambele modificate în secolul XVIII — la biserică ce există și azi, precum și cronologia fazelor de construcție a așezămîntului de la Cotmeana, obținută prin coroborarea și interpretarea documentelor de la sfîrșitul secolului XIV și începutul secolului XV.

Un alt monument a cărui existență n-a fost bănuită — o biserică de lemn pe fundație de zidărie cu pronaos absidat supralărgit datînd din secolul XVI — a fost prezentat în comunicarea Mariane Beldie, *Cercetări arheologice la biserică Sf. Nicolae a Curții din Brîncoveni*.

Arheologul Nicolae Pușcașu a prezentat rezultatele unei cercetări mai vechi la biserică din Densuș, cercetări care au avut drept rezultat confirmarea ipotezei conform căreia biserică a fost construită într-o singură etapă către sfîrșitul secolului XIII, ei adăugîndu-i-se în secolul XIV încăperi anexe pe laturile de sud și vest.

Seria de probleme consacrate studiilor de istoria artei și arhitecturii reprezintă un capitol important al acestei sesiuni de comunicări. Încercînd o grupare a lor, se desprind mai multe direcții ale cercetării: prezentarea monografică (Bogdana Irimia, *Datarea și semnificația picturilor murale de la Părbăuți*; arh. Hermann Fabini, *Turnuri-locuință în Sibiul medieval*; Ioana Cristache-Panait și arh. Marinela Daia, *Biserica românească din Săndulești; aprecieri asupra datării și valorii artistice*; Maria Irina Cantacuzino, *Cercetări la biserică din Hirtești*,

jud. Argeș; arh. Cristian Moiescu, *Biserica fostei mănăstiri Gorgota*); axarea comunicărilor numai pe unele date semnificative privind conturarea profilului specific al unui monument (arh. Virgil Polizu, *Elemente de arhitectură apărute în urma cercetării de la casa domnească din incinta mănăstirii fortificate Slatina*; arh. Olga Băzu, *Elemente nou apărute în arhitectura bisericii din Strei*; arh. Rodica Mănculescu *Elemente deosebite de arhitectură în ansamblul Sf. Vineri-Tîrgoviște*, arh. Gheorghe Sion, *Noi date privitoare la arhitectura palatului brîncovenesc de la Potlogi*), schițe ale unor viitoare sînteze (Vasile Drăguț, *Ceramica monumentală moldovenească — o nouă ipoteză*; Matei Lăzărescu, *Observații și propuneri cu privire la cercetarea picturilor murale*; arh. Eugenia Greceanu, *Considerații asupra tipologiei bisericilor din Densuș, Gura-Sada și Peșteana*; Ioana Cristache-Panait și arh. Ion Scelețti, *Bisericile de lemn din județul Bistrița-Năsăud*, Tereza Sinigalia, *Palate domnești și case boieresti din Țara Românească din secolul XVII. Puncte de vedere*; Voica Maria Pușcașu, *Biserică, bramuri, ctitori în Țara Românească (secolele XIV—XV)*.

Dintre acestea, de un mare interes apare comunicarea cu privire la ceramica monumentală din Moldova, pentru ale cărei origini, istoricul de artă Vasile Drăguț propune calea nordică, dinspre Lituania, de circulație spre Moldova secolului al XIV-lea. Observațiile prezentate de Matei Lăzărescu deschid un unghi nou de cercetare — estetică și tehnică, a picturilor murale, văzute dinlăuntru lor, prin ochiul pictorului.

Activitatea de proiectare din cadrul D.M.I.A. a fost ilustrată de comunicările: arh. Constanța Modoran, *Propuneri de reconstituire la biserică ortodoxă din Mănăstirea-Mica*; arh. Marina Iliescu, *Probleme de restaurare la biserică din Vad*; arh. Ștefan Balș, *Cula de la Măldărăști — probleme de restaurare*.

Comunicările consacrate ansamblului de la Văcărești, intrat în toamna anului precedent în restaurare, au constituit un grupaj aparte, marcat de contribuția cercetărilor de arhivă (Monica Breazu și Liviu Rotman, *Trei izvoare din secolul al XIX-lea despre starea mănăstirii Văcărești*), de minuțioasă cercetare de arhitectură în zona celor două cuhnii (arh. Liana Biliurescu și colectiv) și de săpăturile arheologice din aceeași zonă (arheolog Cristian Tico).

Discuțiile au subliniat importanța descoperirilor, valoarea cercetărilor specifice și interdisciplinare în restaurarea monumentelor, calitatea comunicărilor, seriozitatea muncii în găsirea celor mai adecvate soluții de restaurare, necesitatea de a atrage un număr cât mai mare de oameni în acțiunea de protejare a monumentelor istorice prin crearea unui grup de „prietenii ai monumentelor” pe lângă D.M.I.A.

Cu ocazia sesiunii, a fost deschisă, în holul de la etajul II al Muzeului de istorie al R.S. România — unde a avut loc manifestarea, — o expoziție cu un caracter deosebit, ilustrînd activitatea D.M.I.A. în anul 1973 și constituind un comentariu inedit la comunicările prezentate: obiecte descoperite prin cercetările arheologice, proiecte de restaurare, grafice de cercetare, releveul zonei or de pictură murală în care s-a lucrat la șantiierul-pilot de restaurare de la Humor, fotografii documentare etc.

Organizată cu atenție, cu o vădită preocupare pentru a nu fi neglijat nici un amănunt, de Voica Maria Pușcașu, Maria Irina Cantacuzino și arh. Constanța Modoran, sesiunea a beneficiat și de un program și de un afiș realizate de Casian Labîn.

Încununînd seria de microsesiuni lunare ale anului 1973—1974, sesiunea anuală a D.M.I.A. a reprezentat atât un prețios bilanț științific, cât și un punct de pornire pentru intensă activitate multi-aterală a etapei de vară.